

КАТЕГОРІЯ ДЕМІНУТИВНОСТІ: АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Руда Наталя Вікторівна,

канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті окреслюються можливі напрямки та перспективи дослідження універсальної гносеологічно-мовної категорії демінутивності, багатоаспектність формальної та семантико-функціональної природи виразників якої, незважаючи на численні студії на матеріалі різних мов, залишає широке поле для лінгвістичних пошуків.

Ключові слова: категорія демінутивності, демінутив, оцінно-емоційне значення.

Категорія демінутивності – це універсальна гносеологічно-мовна категорія, яка в мовах світу здатна виражатися за допомогою засобів різних рівнів мовної структури, реалізуючи семантику зменшеного розміру об'єкта, ослабленого вияву ознаки чи дії, що може супроводжуватися певними оцінно-емоційними та експресивними семами. Окремі питання, пов'язані зі специфікою засобів її мовного відтворення, розглядаються у низці лінгвістичних досліджень [1–22 та ін.], проте й досі ця категорія залишається не до кінця вивченою, насамперед внаслідок її особливої семантико-функціональної природи. **Метою** нашого дослідження є окреслення головних аспектів та перспектив її вивчення. **Об'єктом** дослідження виступає універсальна гносеологічно-мовна категорія демінутивності, а **предметом** – особливості її формальної та семантико-функціональної репрезентації в мовах світу, що визначають основні аспекти та перспективи її вивчення. **Актуальність** дослідження зумовлена тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення як мовних універсалій, так і ідіоетнічних рис їх мовного представлення у контексті національно-мовних картин світу.

Насамперед важливим є дослідження формальних способів та засобів представлення категорії демінутивності в мовах світу, адже домінування засобів того чи іншого рівня в конкретній мові залежить насамперед від її формальної організації. Те, що утворення на позначення малого розміру властиві лексиконам більшості мов, логічно виводиться з факту існування самого поняття малості. Питання в тому, якими способами вони виражаються. Як правило, в європейському мовному ареалі найпоширенішим є суфіксальний спосіб творення (напр.: українське *лісок*; російське *местечко*; англійське *brooklet* (джерельце); латинське *anguiculus* (гадючення); новогрецьке *arnaki* (ягнятко); німецьке *Tischen* (столик); іспанське *arbolito* (деревце); французьке *sachet* (мішечок); італійське *fogliette* (листочок); португальське *copinho* (чарочка). Проте семантика зменшеності може виражатися не лише за допомогою відповідних суфіксів, але й іншими мовними засобами, які формують різні зменшувально-оцінні значення. Наприклад, за допомогою словосполучень, які вказують на малість (напр.: українське *маленький дім*; російське *маленькое радио*; англійське *little face* (личко); латинське *puer parvus* (малий хлопчик); чеське *vydri mlade* (видрення), та форм, утворених за допомогою пар-повторень (напр.: узбецьке *чай-ной* (чайок); туркменське *kutan-kutan* (знев. книжечки), певних префіксів чи прикладок (напр.: англійське *minibus* (маленький автобус); у мові суахілі *mbuzi* (коза) –

kibuzi (кізочка), де *ki* – показник демінутивності; у мові еве *хо* (будинок) – *хові* (будиночок), де *vi* (досл. "дитина") – показник демінутивності). За словами Н. Н. Максимчук, засоби відтворення поняття зменшеності можуть формуватися і в лексиці, і в синтаксисі, і в морфології, але залежно від конкретної мовної структури в одних мовах ядерну позицію займають синтаксичні форми, при цьому лексичні й морфологічні відходять на периферію, в інших у ролі ядерних виступають морфологічні форми при периферійній позиції синтаксичних і лексичних виразників і т. д. [Максимчук 1972, 7]. "Специфіка різних мов, – підтверджують попередню думку С. С. Хидекель та Г. Г. Кошель, – проявляється в тому, що один і той самий оцінний компонент може передаватися різними засобами – морфемою в одній мові і різними словами чи словосполученнями в іншій, як, наприклад, у російській мові *домишко*, *пальтишко*, *старушонка* (пор. з еквівалентними їм в англійській мові *a hovel* чи *a wretched house*; *threadbare (shabby) coat*; *a wisp of an old woman*). Певна лексична система може й не мати словесного вираження будь-якого з видів оцінки, і така відсутність компенсується іншими засобами номінації, наприклад, словосполученнями" [Хидекель, Кошель 1983, 11]. Зменшувальні суфікси іменників, з якими зазвичай пов'язують категорію демінутивності, не відображають усіх можливостей вираження цього категоріального поняття. Категорія демінутивності охоплює багато інших елементів і конструкцій мови [Расулова 1981, 5–6].

Демінутиви (похідні суфіксальні утворення), які, як вже було зазначено вище, найчастіше репрезентують поняття малості (принаймні, в межах індоєвропейської мовної сім'ї), здатні ще й до вираження оцінно-емоційного значення, створення експресії. Різні префікси, слова-прикладки, пари-повторення, словосполучення та інші конструкції також виступають засобами вираження поняття зменшеності, проте не можна стверджувати, що їхня роль обмежується лише вираженням об'єктивної оцінки – функціональний спектр залежить від таких факторів, як психоемоційний стан чи комунікативні наміри мовця, суспільна усвідомлюваність функціонального потенціалу відповідного мовного елемента, різноманітність засобів вираження категорії демінутивності у рамках тієї чи іншої мови.

Не менш важливим виявляється і дослідження семантико-функціональної природи виразників категорії демінутивності, які, крім свого основного завдання позначати поняття малості, виконують також функцію вираження оцінно-емоційного ставлення до об'єктів чи явищ дійсності. "Вираження ласкавості в мовах світу, як правило, буває пов'язаним із позначенням малого розміру, навіть якщо це і не семантична універсалія, то, у будь-якому разі, дуже типове явище, хоча теоретично могло б бути інакше (наприклад, у дітей можливий якраз зворотній зв'язок між розміром і позитивною оцінкою. А Ч. Хоккет вказує, що в мові потавомі є два типи демінутивів – один із гіпокористичним значенням, інший з пейоративним)", – пише У. Вайнрайх [Вейнрейх 1970, 176].

Різне співвідношення параметричних та емоційних значень у семантичній структурі демінутивів у різних мовах, різноманіття ледь вловимих оцінних нюансів призводить до того, що не існує чіткої класифікації значень цих утворень. Багато дослідників раз-у-раз відзначають, що в словниках різних авторів відсутня відпові-

дність у словникових позначках при демінутивах, значення часто змішуються або дублюються [Никитевич 1960, 83]. Це ще одне свідчення складної семантичної структури демінутивів, їх функціональної навантаженості та об'єктивно-суб'єктивного характеру (адже використання демінутива залежить, з одного боку, від особливостей об'єкта, а з іншого, від сприйняття цього об'єкта мовцем або від його комунікативних намірів).

Як уже було сказано, утворення на позначення зменшеності властиві чи не всім мовам, проте не в усіх мовах вони виконують однакові функції. Функціональна різноаспектність виразників категорії демінутивності свідчить про їх складну семантичну структуру, вагомими компонентами якої, крім значення об'єктивної малості, є різноманітні оцінно-емоційні конотації. Численні дослідження доводять, що в багатьох мовах демінутиви, крім функції позначення розміру, часто служать для вираження емоцій мовця (як позитивних, так і негативних), поява яких викликана тими чи іншими властивостями оцінюваного об'єкта, особистим ставленням мовця та ситуацією мовлення, а також для створення експресії, з метою підкреслення важливості певної інформації, експліцитного чи імпліцитного впливу на реципієнтів. Більша чи менша функціональна навантаженість демінутивів у конкретній мові залежить від багатьох факторів – як внутрішньомовних (напр. тип мови), так і екстралінгвістичних (напр. особливості емоційності народу-носія мови, культуромовні норми, прийняті в даному суспільстві тощо).

Аналізуючи семантику та функції демінутивів, важливо звернути увагу на прагматичний аспект вживання цих одиниць. Адже якщо інтерпретувати прагматику як "дослідження оцінно-емотивних обертонів відношення мовця до денотатів своїх висловлювань" [Шедогубова 2005, 29], слід пам'ятати, що, пізнаючи навколишній світ, суб'єкт сприймає дійсність і ставиться до неї безсторонньо, активно змінюючи її образ: оцінка, що дається при аналізі об'єкта, нерідко виявляється обумовленою не тільки реальними властивостями об'єкта порівняно з іншими, пов'язаними з ним, скільки ставленням до нього суб'єкта оцінки. Врешті-решт оцінність, емотивність і експресія (одними з засобів вираження яких в багатьох мовах є саме виразники категорії демінутивності – Н. Р.) нерідко виступають засобами впливу на адресата.

Нові напрямки сучасної лінгвістики дозволяють досліджувати категорію демінутивності і різноманітність засобів її мовного вираження із залученням когнітивного компонента. Зокрема демінутиви – найяскравіші, як видається, репрезентатори категорії демінутивності, варті уваги як клас лексики, що фіксує особливості оцінно-емоційної концептуалізації дійсності та мовної репрезентації оцінок і емоцій – категорій універсальних, але таких, що мають ідіоетнічну специфіку свого вираження в національно-мовних картинах світу. Демінутиви внаслідок їх багатофункціональності, складної семантичної структури нерідко обираються об'єктом лінгвістичних досліджень у рамках вивчення словотвірної морфеміки, стилістичних засобів, засобів вираження категорій кількості, емоційної оцінки, експресивності в тій чи іншій мові. Проте антропоцентричний напрям сучасної лінгвістики робить актуальним дослідження мовних репрезентаторів категорії демінутивності як одного з фрагментів будь-якої національно-мовної картини світу. Зазначений аспект сприяє вияв-

ленню специфічних рис у структурах аналізованих мов, особливостей сприйняття дійсності їх носіями, з'ясуванню універсальних характеристик, які не визначаються ступенем генетичної чи типологічної близькості досліджуваних мов.

Спроба пов'язати специфіку побутування в досліджуваних мовах демінутивів як певного класу оцінно-емоційної лексики з позамовними факторами надасть досліднику можливість побачити чи передбачити деякі ментально-національні та психоповедінкові особливості носіїв цих мов. Адже емоції як один із рівнів взаємовідносин людини зі світом властиві людям, але не однаковою мірою і не однаковою якістю, відповідно, як загальнолюдська риса, яка трансформується в національному бутті, емоції властиві всім етносам, але в кожного проявляються по-різному, що так чи інакше відображається у їх національно-мовних картинах світу. Велика кількість емоційних відтінків значення демінутивів у тій чи іншій мові виявляє національні та соціальні характеристики мовців, їхній емоційний стан у момент мовлення, ступінь значущості для них об'єктів, які визначаються через демінутивні одиниці. Залучення етнопсихолінгвістичного та лінгвокультурного аспектів у процес дослідження допоможе пояснити національно-мовну специфіку вираження демінутивного значення у аналізованій мові (мовах), і навпаки, отримані в ході дослідження висновки можуть підтвердити або спростувати існуючі культурні та психоповедінкові стереотипи стосовно носіїв досліджуваних мов.

Отже, незважаючи на універсальну гносеологічно-мовну природу категорії демінутивності, її репрезентація в кожній мові світу відзначається як специфікою формальної структури, так і особливостями семантики та функцій, що розширює поле її дослідження як у межах окремої мови, так і в зіставному аспекті.

В статье определяются возможные направления и перспективы исследования универсальной гносеологически-языковой категории деминутивности, многоаспектность формальной и семантико-функциональной природы выразителей которой, несмотря на многочисленные студии на материале разных языков, оставляет широкое поле для лингвистических изысканий.

Ключевые слова: категория деминутивности, деминутив, оценочно-эмоциональное значение.

The article outlines possible directions and perspectives of researching of general gnoseological-linguistic category of diminutivity. The variety of formal and semantic-functional representation of category of diminutivity, despite numerous studies on the material of different languages, leaves wide scope for linguistic research.

Key words: diminutive, category of diminutivity, evaluative-emotional meaning.

Література:

1. Вейнрейх У. О семантической структуре языка / У. Вейнрейх // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во "Прогресс", 1970. – Вып. V. – С. 163–250.
2. Васева И. Умалительность, экспресивность, эмоциональность / Иванка Васева. – София : Авангард Прима, 2006. – 202 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежицкая ; отв. ред. и сост. М. А. Кронагауз ; вступ. ст. Е. В. Падучева. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Волнина И. А. К вопросу об образованиях с уменьшительными суффиксами в системе французского глагола / И. А. Волнина // Грамматика, лексикология и стилистика : [уч. зап. 1-го Моск. гос. ин-та иностр. языков. Том XV] / отв. ред. Л. И. Базилович. – М., 1957. – С. 285–294.

5. *Галкина-Федорук Е. М.* Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. Проф. Моск. ун-та акад. В. В. Виноградову в день его 60-летия / ред. А. И. Ефимова – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103–124.
6. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія. – 2-е вид., випр. і доп.] / Ірина Олександрівна Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.
7. *Горбач Ф. Г.* Основные средства выражения уменьшительности во французском языке : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.05 "романские языки" / Горбач Ф. Г. – Киев, 1954. – 14 с.
8. *Домбровский Р. О.* Латинські граматики про демінутивність і демінутиви / Р. О. Домбровский // Іноземна філологія. – Львів : Вища школа, 1979. – Вип. 55. Питання класичної філології. – № 16. – С. 32–41.
9. *Кравченко М. В.* Уменьшительно-эмоциональные имена существительные в современном украинском языке (закономерности семантики, словообразования и функций) : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "украинский язык" / Кравченко М. В. – Киев, 1977. – 25 с.
10. *Максимчук Н. Н.* Количественные градации уменьшения-увеличения в системе имени (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "германские языки" / Максимчук Н. Н. – Киев, 1972. – 23 с.
11. *Мандельштам И.* Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Мандельштам // ЖМНП. – 1903. – Июль. – С. 34–66.
12. *Миронюк Н. П.* Зменшено-пестливі форми у віршах М. Стельмаха для дітей / Н. П. Миронюк // Тези доповідей та повідомлень міжвузівської конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 102.
13. *Нешко С. І.* Афіксальне вираження конотації в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / Нешко С. І. – Харків, 2002. – 19 с.
14. *Никитевич В. М.* К вопросу о категории оценки в русском языке / В. М. Никитевич // Филологические науки. – 1960. – № 3. – С. 81–91.
15. *Пальгов О. А.* Суффиксы субъективной оценки существительных русского языка и их соответствия в немецком языке / О. А. Пальгов // Вопросы английского и немецкого языкознания : [Матер. II науч. конф. вузов Урала] / отв. ред. Ю. М. Скребнев. – Уфа, 1963. – С. 79–83.
16. *Пилюн Б. С.* Основные средства выражения понятия малости в современном немецком языке / Берта Семеновна Пилюн. – М., 1965. – 168 с.
17. *Плямоватая С. С.* Размерно-оценочные существительные в современном русском языке : [учеб. пособие] / Софья Семеновна Плямоватая ; Московский горный ин-т. – М., 1961. – 120 [2] с.
18. *Расулова М. И.* Способы выражения категории уменьшительности в узбекском и английском языках : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02, 10.02.04 "германские языки" / Расулова М. И. – Ташкент, 1981. – 23 с.
19. *Сагач Г. М.* Морфолого-стилістичні особливості емоційних суфіксів іменників чоловічого роду: -ок, -ик, -чик, -ець, -очок, -ечок, -ичок / Г. М. Сагач // Мовознавчі студії / відп. ред. Г. М. Колесник ; АН СССР Ін-т Мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 7–11.
20. *Сенив М. Г.* Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.673 / Сенив Михаил Григорьевич. – К., 1972. – 28 с.
21. *Хидекель С. С.* Природа и характер языковых оценок / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Лексические и грамматические компоненты в природе языкового знака. – Воронеж, 1983. – С. 11–16.
22. *Шедогобова С. В.* Структурно-семантический и прагматический аспекты категории деминутивности в современном немецком языке : дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "германские языки" / Светлана Викторовна Шедогобова. – М., 2005. – 176 с.